

DOI: <https://doi.org/10.15276/ict.01.2024.41>

УДК 316.7:39:394.2667:745.5

Феномен культурної комунікації у контексті польських різдвяних шопок

Безверхна Анна Вячеславівна¹⁾

Асистент кафедри Професійно орієнтованої польської мови

E-mail: bezverkhna.a.v@op.edu.ua

Тожисва Віталія Валентинівна¹⁾

Канд. філологічних наук, ст. викладач каф. Професійно орієнтованої польської мови

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6130-7212>; tozhyieva.v.v@op.edu.ua

Ваньков Артем Андрійович¹⁾

Бакалавр Українсько-польського навчально-наукового інституту

E-mail: 10327981@stud.op.edu.ua

Заярченко Богдан Русланович¹⁾

Бакалавр Українсько-польського навчально-наукового інституту

E-mail: 10253045@stud.op.edu.ua

Куцос Віктор Олександрович¹⁾

Бакалавр Українсько-польського навчально-наукового інституту

E-mail: 10253038@stud.op.edu.ua

¹⁾ Національний університет «Одеська політехніка», пр. Шевченка, 1. Одеса, 65044, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті прослідковано генезу, становлення та сучасний стан польських різдвяних шопок як явища культурної взаємодії. З'ясовано роль шопок у збереженні та трансляції культурних традицій і відображенні історичних подій, висвітлено їхній вплив на формування національної ідентичності та колективної пам'яті, внесок у культурну комунікацію як у Польщі, так і за її межами. Хоча термін *szopka* 'шопка' почав використовуватися у XIX ст., традиція встановлення шопок на честь Різдва Христового бере свій початок ще в епоху середньовіччя. Вертепні вистави мали як релігійний, так і світський характер. "Жива шопка" як різновид різдвяної вистави не лише відтворювала біблійні події, а й сприяла збереженню культурних традицій, взаєморозумінню між різними народами та зміцненню громадянських зв'язків, оскільки з часом Святе Сімейство біля вертепу почали супроводжувати й представники народу (міщани, селяни, ремісники, воїни). Шопки еволюціонували: до їхнього змісту та вигляду дедалі більше вносили національних, народних, патріотичних і звичаєвих елементів. У XVIII ст. стали популярними вертепи з рухомими фігурами, серед багатьох різновидів яких відомими є краківські шопки (так звані краківський Віфлем), історія останніх сягає XIX століття, вони збереглися до нашого часу та занесені до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО. Шопки в Польщі, подібно до тих, що виникли під впливом францисканських традицій, стали не лише релігійними символами, а й культурними артефактами, які поєднують біблійний сюжет та світські елементи. З бігом часу вони постійно видозмінювалися, набували нових форм та культурних значень.

Ключові слова: культурна комунікація; різдвяні традиції; шопка, жива шопка, краківські шопки, вертеп, яселка, культурний феномен.

Актуальність. Культурна комунікація відіграє вагомий роль у формуванні ідентичності народу, сприяє розвитку міжкультурного діалогу, що відбувається на різних рівнях – від індивідуальних взаємодій до масових медіа і глобальних культурних обмінів. Зокрема, різдвяні шопки виступають як важливий репрезентативний інструмент культурної комунікації і в українській, і в польській національній традиції. Вони об'єднують людей різного віку, соціальних груп, створюючи спільний простір для взаємодії та обміну культурними надбаннями. Через різдвяні шопки відбувається трансляція культурних традицій, символіки, що стоїть за ними, а саме як у різних регіонах інтерпретують подію народження Ісуса Христа. Українські та польські шопки як оригінальне явище культури неодноразово ставали об'єктом розгляду вчених [1, 3, 6, 7]. Однак спостерігаємо відсутність праці, присвяченої історії польських різдвяних шопок із проєкцією на сучасність та

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.uk>)

врахуванням культурної взаємодії українського та польського народів, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою нашої статті є розгляд польських різдвяних шопок як самобутнього явища, що відображає культурні, історичні та соціальні цінності, а також висвітлення їхнього впливу на формування національної ідентичності та колективної пам'яті, внеску в культурну комунікацію як у Польщі, так і за її межами в умовах глобалізації.

Прийнято вважати, що традиція встановлення шопок на честь Різдва Христового бере свій початок в епоху середньовіччя, коли у 1223 році в містечку Греччо, що на півдні Італії, св. Франциск Ассизький підготував перше «презепе» (від лат. *praesaepio* – огороджувати; *praesaepis* – стійло, хлів, ясла) – об'ємно-просторову композицію Різдва Христового [1, с. 580]. Щоб донести таємницю народження Христа до простого народу «він (св. Франциск – А. Б.) спорудив у печері ясла, приніс соломи, привів вола й віслюка, запросив до печери людей та проспівав фрагмент із Євангелії про Різдво Христове. Цим св. Франциск хотів показати велику любов Ісуса до людини, вбогість, у якій Він народився, та упокорення, якого зазнав новонароджений, і в такий спосіб спонукати людей відійти від різдвяних ярмарків і подарунків, заглибитись у духовність й усвідомити сутність приходу у світ Месії» [1, с. 580].

Реконструкція Різдва із залученням дійових осіб, що втілювали ролі Святої Родини, Трьох Царів, пастушків, ангелів, а також присутність живої худоби отримала назву «жива шопка» [3, с. 36]. Цей вид шопок є важливою частиною святкування Різдва у багатьох країнах світу. Вона не лише відтворює біблійні події, а й сприяє збереженню культурних традицій, взаєморозумінню між різними народами та зміцненню громадянських зв'язків. Завдяки своїй універсальності та гнучкості, жива шопка продовжує залишатися популярною традицією, яка об'єднує людей у святковий час. Одним із сучасних прикладів такої шопки є найбільший у Польщі так званий живий Віфлеєм (пол. *Największe w Polsce Żywe Betlejem*) при костелі Христа Царя у Глушиці (пол. *kościół Chrystusa Króla w Głuszycy*). На території площею приблизно 1 гектар актори виконують ролі давніх мешканців та ремісників Віфлеєму, що створює автентичну атмосферу, а залучення живих тварин додає виставі колориту та реалістичності. Цей захід приваблює численних відвідувачів з різних куточків Польщі та є важливою частиною місцевої культурної традиції [9].

Завдяки місійній діяльності чернечого ордену францисканців у XIII столітті звичай влаштовувати в костелах різдвяні містерії розповсюдився з Італії по всій Європі. У період бароко «живу» інсценізацію Віфлеємського гроту замінили фігурками Святого Сімейства, пастушків, ангелів і тварин, які поклоняються Немовляті у яслах [1, с. 582]. Польська дослідниця Марія Борейшо стверджує, що перші згадки про різдвяні шопки у францисканських костелах на польських землях з'являються у творі «Життя і звичаї Григорія з Сянока» Філіпа Каллімаха, написаному в 1476 році, а найдавніші збережені фігурки для шопки відносяться навіть до другої половини XIV століття (з 1370 – 1380 років) [4, с. 89]. Припускають, що їх придбала Єлизавета, сестра Казимира Великого, для костелу сестер-кларисок святого Андрія у Кракові. Ці фігурки були виготовлені не місцевими майстрами, а завезені з рейнських майстерень [4, с. 89].

Спочатку ляльки для яселок (*jaselka* від ст.-пол. *jasła* – ясла, жолоб; місце у хліві, призначене для годування тварин, у яке за біблійними переказами Марія поклала новонародженого Ісуса) з'являлися на тлі намальованих декорацій, а пізніше їх почали використовувати в колядницькій шопці. Ця шопка спочатку була маленькою скромною спорудою, але з часом перетворилася на вишукану конструкцію з отворами у вікнах і підлозі, що дозволяли легко керувати ляльками. Самі фігурки були вирізьблені з дерева, часто розмальовані або одягнені в яскраві шати і закріплені на паличках для зручного маніпулювання під час вистави [4, с. 59]. Польський етнограф Л. Голембівський взагалі ототожнює поняття «яселка» і «шопка» та пише про них так: «Яселка, тобто шопка. Існував

звичай показувати в церквах рухомі яселка. Найкрасивіші з них були у капуцинів, реформатів, бернардинів і францисканців; їх показували від обіду до вечірньої служби. Вони зображували сцени народження Христа, трьох царів, а також інші дивні сцени: військових, їхні походи, забави, любовні пригоди і танці; шинкарку, дівчат, що доять корів; старців, єврея, і, нарешті, шахрая, якого забирав і ніс диявол» [4, с. 60]. Слово *szopka* (з нім. *schorf* – навіс, сарай; будівля, вкрита соломою) у сучасній польській мові, крім свого основного значення «модель, що представляє уявне місце народження Христа; театралізоване дійство, пов'язане з різдвяною тематикою» [10], набуває й інших значень, серед яких «вистава, в якій відомих осіб показано на фоні актуальних подій в іронічно-жартівливий спосіб» [10], що знаходить своє віддзеркалення у численних новостворених фразеологізмах [2].

У другій половині XVIII століття (після Першого поділу Речі Посполитої у 1772 році) владою Австрії було заборонено виставляти шопки в костелах та публічних місцях. Це було частиною загальних реформ від 1750 року, які намагалися обмежити вплив релігійних святкувань на громадське життя та зменшити їхню роль у публічному просторі [6, с. 134]. Досліджуючи феномен сілезьких шопок, Тадеуш Фітих зазначає, що заборона призвела до виникнення переносних, так званих скринькових шопок, а також рухомих і водночас озвучених шопок, які знайшли своє місце у приватних оселях [6, с. 133]. Найстаріша рухома шопка зберігається у парафіяльному музеї шопок у селі Вамбежице, яке також зветь «Сілезьким Єрусалимом». Її побудову розпочав у 1882 році видатний ремісник Лонгінус Віттіг, що походив із родини шопкарів з містечка Нова Руда у Нижній Сілезії. Робота над шопкою тривала 28 років, а після смерті митця продовжилася його сином Германом. На сьогоднішній день колекція шопки налічує близько 800 різьблених фігурок, з яких понад 500 є рухомими. Окрім біблійних персонажів, важливу роль у цій композиції відіграють фігурки важко працюючих шахтарів, ковалів та ремісників [6, с. 138]. Це надає їй унікального символізму і виразно підкреслює особливості промислового середовища, притаманного цьому регіону.

Серед багатьох різновидів польських шопок відомі краківські шопки (так званий краківський Віфлєс). Це незвичайні, багатоярусні, щедро оздоблені різдвяні вертепи, що відсилають до архітектурних пам'яток Кракова. Художників особливо надихає Маріацький костел, але також Вавель, Сукенніце та Барбакан. Шопки будували й досі будують з легких та нетривких матеріалів: дерев'яних планок (фанери) і картону, а стіни, дахи та шпилі веж обклеюють різнокольоровим глянсовим папером. Вікна, оздоблені кольоровим склом, освітлюються свічками, які також виконують функцію театральних ламп. Краківська шопка, як і інші шопки, передусім повинна бути гідним місцем для зображення таїнства Різдва Христового, тому її центральними фігурами є Немовля, Марія та святий Йосиф.

Історія краківських шопок сягає XIX століття. Першими, хто їх створював, були ремісники, переважно теслі та муляри. В осінньо-зимовий період, коли будівельний сезон був завершений, це ставало для них додатковим джерелом заробітку. Свої витвори вони зазвичай робили у двох розмірах: мініатюрні шопки, із малими нерухомими фігурками, призначені для продажу, а також більші пересувні вертепи, в яких ролі святих виконували ляльки-маріонетки. Коли наближалось Різдво, різні колядницькі групи, оснащені музичними інструментами, демонстрували свої витвори на Головному Ринку у Кракові з метою їх продажу заможним краків'янам. Інтерес до шопкових вистав та конкуренція між ансамблями сприяли вдосконаленню художнього стилю і збагаченню сценарію краківської шопки [8, с. 46 – 47]. Найвідомішими творцями краківської шопки, яка досі є еталоном і своєрідним естетичним канонем, так званою «материнською шопкою», були Міхал Езенек'єр, муляр і майстер з виготовлення кахлів із Кроводжі, та його син Леон, який спеціалізувався на різьбленні фігурок. У музейних колекціях збереглася одна шопка Езенек'єра, що датується 90-ми роками XIX століття [8, с. 46].

Цікаво, що Міхал Езенек'єр експонував свої витвори на виставках від 1864 року й аж до початку Першої світової війни, яка поклала кінець золотому періоду краківської шопки. Щоб не допустити зникнення традиції створення шопок, у 1937 році за ініціативи Єжи Добжицького, члена художньої ради Кракова, був організований конкурс на найкращу краківську шопку [8, с. 47]. Щорічна виставка таких шопок (з перервою під час німецької окупації та сталінського періоду) відбувається дотепер у перший четвер грудня поблизу пам'ятника Адаму Міцкевичу на центральній площі Кракова.

Краківські шопки не лише транслюють культурну спадщину польських різдвяних традицій, а й сприяють культурному обміну, розвитку мистецтва, соціальному згуртуванню. Вони привертають увагу туристів; це позитивно впливає на місцеву економіку, популяризує польську культуру на міжнародній арені, що робить її більш впізнаваною і зрозумілою для іноземців. Унікальність цього явища підкреслюється тим, що в 2013 році його було занесено до Національного списку нематеріальної культурної спадщини. Крім того, з 2018 року традиція виготовлення шопок стала першим внеском від Польщі до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО [8, с. 54 – 55].

Ще одна виняткова різдвяна традиція, яка зародилася у Гданську у 2009 році – побудова різдвяних шопок з піску та льоду. Хоча шопка має сталу ідею прославлення Різдва, шороку мотиви її створення та дизайн різні. Так, наприклад, за часів пандемії на створення шопки художників надихали об'єкти природи: Свята Родина була зображена у натуралістичному середовищі, що нагадує Маріїнські сади з багатою флорою та фауною. У 2023 році шопка в Оліві (район Гданська) стала спільним проектом різьбярів з України та Польщі, а головним її посланням було: «Хай буде мир!». Єва Тополан, скульпторка, випускниця Академії Мистецтв у Гданську, а також щорічний куратор олівської шопки, у інтерв'ю зазначила: «Останні роки є особливими, вони змінюють як нас самих, так і весь світ. Відбуваються речі, які викликають сум і страх, ситуації, які ніколи не повинні траплятися у сучасному світі. Найважливішою цінністю стає мир. Саме тому цьогорічний проект шопки звертається до ідеї миру» [7].

Отже, в ході нашого дослідження ми дійшли висновку, що шопки в Польщі, подібно до тих, що виникли під впливом францисканських традицій, стали не лише релігійними символами, а й культурними артефактами, які поєднують біблійний сюжет і світські елементи. Стрімка популяризація традиції різдвяних містерій, що з часом постійно видозмінювалися, набували нових форм та культурних значень, і дала початок такому культурному феномену, як шопка. Їхній культурний вплив полягає не лише в релігійному навчанні, але й у відображенні широкого спектру людського життя та суспільних явищ.

Шопки слугують платформою для соціальних і культурних виражень, що сприяє збереженню релігійних традицій та відображенню народної творчості й гумору. Вони є живим калейдоскопом культурних і соціальних аспектів. Шопки постійно еволюціонують: до них додаються елементи пейзажу, архітектури, а також дедалі більше з'являється національних, народних, патріотичних і звичасвих мотивів. Це підкреслює їхню роль як у збереженні культурної спадщини, так і у формуванні нових культурних ідентичностей, що робить шопки важливим і динамічним інструментом культурної комунікації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Герус Л. «Шопка в українській християнській традиції: генеза, історія, символіка». *Народознавчі зошити*. 2017; 3: 579–595. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2017.03>.
2. Тожисва В. В., Войцева О. А. «Зимова календарна обрядовість та її вербалізація у фразеологічному фонді польської мови». *Записки з українського мовознавства*. 2022; 29: 206–217. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262406>
3. Якубовський В. «Польська шопка як європейський контекст українського вертепу». *Київські полоністичні студії*. 2011; 18: 482 – 488.

4. Borejszo M. “Świat ptaków w staropolskich kolędach i pastorałkach (na materiale Karmelitańskich z XVII i XVIII wieku)”. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*. 2011; 18 (1): 89-106. DOI: <https://doi.org/10.14746/pspj.2011.18.1.6>.
5. Dziura M. “4 pory roku. O pracy i świętowaniu na Ziemi Przemyskiej”. *Przemysł*. 2019.
6. Fitych T. “Fenomen szopek betlejemskich na Śląsku”. *Rocznik Łubowicki*. 2012. S. 131–159.
7. Olszewska A. “Niezwyczajna rzeźba - szopka z piasku stoi przed Ratuszem Oliwskim. Kim są jej twórcy?” – Available from: <https://www.gdansk.pl/wiadomosci/W-sobote-Miedzywyznaniowa-Wigilia-Oliwska-i-odsloniecie-szopki-z-piasku-Tak-bedzie-wygladac,a,233540>.
8. Soćko-Mucha A. “Od “tradycji” do “niematerialnego dziedzictwa”. Przykład szopkarstwa krakowskiego”. *Perspektywy Kultury*. 2023; 40 (1): 43–58. DOI: <https://doi.org/10.35765/pk.2023.4001.05>
9. “Żywe Betlejem” w Głuszycy jeszcze 6 stycznia!” *Biuletyn informacji publicznej*. – Available from: <https://www.gluszycyca.pl/zywe-betlejem-w-gluszycy-jeszcze-6-stycznia/2239>.
10. “Wielki słownik języka polskiego PAN”. – Available from: <https://wsjp.pl>.

DOI: <https://doi.org/10.15276/ict.01.2024.41>

UDC 316.7:39:394.2667:745.5

The phenomenon of cultural communication in the context of polish christmas nativity scenes

Anna V. Bezverkhna¹⁾

Assistant Lecturer, Department of Professionally Oriented Polish Language

E-mail: bezverkhna.a.v@op.edu.ua

Vitaliia V. Tozhyieva¹⁾

PhD, Senior Lecturer, Department of Professionally Oriented Polish Language

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6130-7212>; tozhyieva.v.v@op.edu.ua

Artem A. Vankov¹⁾

Bachelor, Ukrainian-Polish Educational and Scientific Institute

E-mail: 10327981@stud.op.edu.ua

Bohdan R. Zaiarchenko¹⁾

Bachelor, Ukrainian-Polish Educational and Scientific Institute

E-mail: 10253045@stud.op.edu.ua

Viktor O. Kutsos¹⁾

Bachelor, Ukrainian-Polish Educational and Scientific Institute

E-mail: 10253038@stud.op.edu.ua

¹⁾ Odesa Polytechnic National University, 1, Shevchenko Ave. Odesa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

The article traces the genesis, development, and current state of Polish Christmas nativity scenes as a form of cultural interaction. It identifies the role of nativity scenes in preserving and transmitting cultural traditions, as well as reflecting historical events. The article highlights their impact on the formation of national identity and collective memory, as well as their contribution to cultural communication both in Poland and beyond. Although the term "szopka" began to be used in the 19th century, the tradition of setting up nativity scenes in honor of the birth of Christ dates back to the Middle Ages. Nativity plays combined both religious and secular elements. The "live nativity scene," as a type of Christmas performance, not only recreated biblical events but also contributed to the preservation of cultural traditions, the mutual understanding between different peoples, and the strengthening of civic ties. Over time, representatives of the people (townspeople, peasants, artisans, and soldiers) began accompanying the Holy Family at the nativity scene. Szopki evolved: increasingly more national, folk, patriotic, and customary elements were added to their content and appearance. In the 18th century, nativity scenes with moving figures became popular. Among them, the Kraków nativity scenes (so-called Kraków Bethlehem), whose history dates back to the 19th century, are some of the most famous. They have survived to the present day and have been inscribed on UNESCO's Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Nativity scenes in Poland, influenced by Franciscan traditions, became not only religious symbols but also cultural artifacts, blending biblical stories with secular elements. Over time, they constantly changed and acquired new forms and cultural meanings.

Keywords: cultural communication; Christmas traditions; nativity scene; live nativity scene; Kraków nativity scenes; nativity play; manger scene; cultural phenomenon